

עולם קטן

כתב-עת לחקר ספרות ילדים ונוער

נושא הגיליון:
חניכה, הנחלה, עיצוב

גיליון 3
תשס"ז, 2007

זמורה
ביתן

מרכז ימימה • המכללה האקדמית בית-ברל

OLAM KATAN (SMALL WORLD) A Journal of Children's Literature Study

All Rights Reserved
Copyright © 2007 Kinneret, Zmora-Bitan, Dvir — Publishing House Ltd.
& The Yemima Center, Beit Berl College

כל הזכויות שמורות

זכויות בעברית

© 2007 כנרת, זמורה-ביתן, דביר – מוציאים לאור בע"מ

ומרכז ימימה, מכללת בית ברל

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה. שימוש מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

גרפיקה ועימוד: לילי פריזי

הכנה לדפוס: ח.ש. חלפי בע"מ

סידור, עימוד והפקה במפעלי כנרת, זמורה-ביתן, דביר – מוציאים לאור בע"מ
רח' התעשייה 10, אור יהודה 60212

נדפס בישראל

Kinneret, Zmora-Bitan, Dvir — Publishing House Ltd.
10 Hataasiya St. Or Yehudda 60212, Israel

עולם קטן כתב-עת לחקר ספרות ילדים ונוער

עורכות

חנה לבנת – ראש מרכז ימימה

רימה שיכמנטר

עינת ברעם אשל

ועדת המערכת

רחל אלבוים-דרור

יוסי גורני

יעל דר

חגית הלפרין

אלכס זהבי

חביבה יונאי

עלי יסיף

בעז ערפלי

מזכירות המערכת

גבי קון

שני פדרמן

כתובת המערכת

מרכז ימימה לחקר ספרות ילדים ונוער ולהוראתה

מכללת בית ברל 44905

טלפון 09-7476400

פקס: 09-7476460

לא "צבר מיתולוגי" ולא "עולה גלותי"

על הספר 'שני רעים יצאו לדרך'¹ מאת ימימה אבידר. טשרנוביץ ומירה לובה

חגית הלפרין

בשנות העשרים, השלושים והארבעים של המאה העשרים קראו "הצברים", ילידי ישראל, בעיקר ספרים מתורגמים. ספרים אלה הביאו את ניחוחו של העולם הרחב לפרובינציה הקטנה וגילו להם ארצות וערים, אנשים ואורחות חיים. כך יכולתי בילדותי לקרוא על ילדים רחוקים, החיים בארצות רחוקות בסביבה כה שונה משלי. קראתי על ילדה דנית בשם ביבי בספרה של קרין מיכאליס, על ילד צ'כי בשם צ'יבי בספר שנשא את שם הגיבור מאת בלא סנש, על ילד אמריקאי בשם דז'ק, גיבור הספר 'דז'ק הקטן' שכתב יאנוש קורצ'ק ועל חבורת נערים בבית הספר וילבי שבאנגליה בספר 'זקני בית הספר בוילבי' של ר. טלבוט. לעומתם הביא הספר 'שני רעים יצאו לדרך' ל"צברים" ניחוח ארצישראלי מעורב בניחוח זר של אירועים זרים, קשים ומרתקים שאירעו בפולין ובאיטליה. ספר זה היה אחד מן הספרים האהובים עלי בילדותי, וממרחק השנים אני מבקשת להתבונן בו בראייה כפולה, ולראות אותו בעיני ילדה "צברית" בשנות החמישים ובמבט ביקורתי ממרחק של למעלה מחמישה עשורי שנים.

לכתיבת הספר 'שני רעים יצאו לדרך' חברו שתי סופרות: האחת ימימה אבידר-טשרנוביץ והשנייה מירה לובה. ימימה אבידר-טשרנוביץ (1909-1998) נולדה בוויילנה שבליטא למשפחת סופרים. אביה שמואל טשרנוביץ היה סופר, פובליציסט ופעיל ציוני. דודה האחד היה הסופר א. א. קבק ודודה השני היה הסופר פרופ' חיים טשרנוביץ שכונה "רב צעיר". בגיל 12 עלתה ימימה אבידר-טשרנוביץ ארצה, למדה בגימנסיה בירושלים ואחר כך בגימנסיה הרצליה שבתל אביב. היא הייתה אחת הסופרות הראשונות בארץ ששאבה את נושאייה מההווה הארץ ישראלי. ימימה אבידר-טשרנוביץ פרסמה ספרי הרפתקאות לנוער, סיפורים לגיל הרך, ערכה יחד עם לוי קיפניס את הספר המיתולוגי 'גן גני' ועיבדה לעברית יצירות קלאסיות אחדות. ספרה המפורסם ביותר הוא 'שמונה בעקבות אחד' (1945). אל ימימה אבידר-טשרנוביץ חברה, כאמור, מירה לובה (1914-2003), סופרת יהודיה, ציירת ומאיירת, שכתבה בשפה הגרמנית, ועלתה ארצה בשנת 1936. המפורסם שבספריה הוא 'אי הילדים', שתורגם לעברית בידי ימימה אבידר-טשרנוביץ בשנת 1947. בשנת 1951 עזבה לובה את הארץ, השתקעה בווינה והתפרסמה שם כסופרת ילדים פופולרית. בהיותה בארץ נוצר בינה לבין ימימה טשרנוביץ שיתוף פעולה מופלא ופורה. לובה לא כתבה עברית אך קלטה את האווירה בארץ וימימה אבידר-טשרנוביץ עזרה לה לבטא את הדברים; שתיהן כתבו אפוא יחד את הספר

1. המאמר מבוסס על הרצאה שניתנה בחוג לספרות עברית באוניברסיטת תל אביב במסגרת הסדרה "ספר הילדים האהוב עלי", 21.12.04. הספר 'שני רעים יצאו לדרך' יצא לראשונה בהוצאת טברסקי, תש"י. ציורים: מירה לובה.

'שני רעים יצאו לדרך'. לפי עדות רמה זוטא, בתה של ימימה אבידר־טשרנוביץ, כל אחת מהשתיים כתבה ראשי פרקים, זו בעברית וזו בגרמנית, ואחר כך עברו יחד על הטקסט המוסכם.² הספר 'שני רעים יצאו לדרך' התפרסם בשנת 1950 וזמן מועט אחר כך עזבה לובה את הארץ.

מבנה הספר והעלילה

'שני רעים יצאו לדרך' מספר את סיפורם של הילד יעקב, ניצול שואה, ושל חברו אילן, "צבר" יליד הארץ. אילן ויעקב, שני גיבורי היצירה מוצגים במהלכה זה מול זה ובארבעת הפרקים הראשונים נבנית היריבות ביניהם. יעקב מגיע לכיתתו של אילן בתל אביב, כשהוא רזה, צולע ולבושו נלעג וגלותי. אילן, "מלך הכיתה", אינו סובל את יעקב מהרגע הראשון ומלגלג על לבושו, על דיבורו ועל מנהגיו. יום אחד לאחר שעות הלימודים מוצא אילן את יעקב מתאמן באולם ההתעמלות לבדו על תרגיל קשה ומסובך. לפתע יעקב נופל מהמתח ואילן חש אליו להגיש לו סיוע. העוינות ביניהם נשכחת ואילן יושב כל שעות הערב בחדר ההתעמלות ההולך ומאפיל ומקשיב במתח ובהתרגשות לסיפורו המרגש של יעקב. מכאן ואילך בונה היצירה מבנה מתוחכם ומתרחשת בשני מישורים: מישור ההווה המתאר את חייהם של יעקב ואילן בהווה; ומישור העבר שבו נפרש סיפורם של יעקב ומשפחתו בתקופת השואה. יעקב מספר לאילן את סיפורו בהמשכים והקוראים "קופצים" מן העבר להווה ומן ההווה לעבר, וחוזר חלילה. כך נבנית הקבלה בין סיפור חייו של אילן הצבר הישראלי לבין סיפור יעקב הילד הגלותי. כשנגמר סיפורו של יעקב נמשכת העלילה על ציר ההווה הסיפורי ומתארת את מסעם של אילן ויעקב. סיפור קורותיו של יעקב משפיע על ההווה והופך כוח מניע בהתפתחות העלילה; בד בבד הופך אילן לחלק מעלילת העבר של יעקב שלא באה עד כה לידי סיום.

יעקב מספר לאילן על חייו מראשית המלחמה כשהיה בן שמונה וגר בבית הוריו עם אחותו הקטנה חנה'לה, סבו וסבתו. אביו היה סוחר עצים בלובלין. ביתו של יעקב הופצץ ונהרס על ידי הגרמנים והמשפחה נדדה מזרחה לעבר הגבול הרוסי. סבתו של יעקב חלתה והמשפחה מצאה מחסה בביתה של ברוניסלבה, אישה רוסייה, אלמנתו של אחד מסוחרי העצים שאביו של יעקב היה עמו בקשרי מסחר. משהגיעו הגרמנים לכפר נאלצה המשפחה לעזבו, אך בטרם עזיבתם מסר האב כסף רב לברוניסלבה והכין מקלט לילדיו. כאשר נתפשה המשפחה והובלה לגטו, החליטו ההורים להיפרד מילדיהם ולשולחם למקום המסתור בבית ברוניסלבה. הילדים לא ראו יותר את הוריהם.

ברוניסלבה אהבה את חנה'לה כבת ורצתה להטביל אותה לנצרות, ומכיוון שיעקב התנגד לכך, הציקה

2. ראו דבריה של רמה זוטא כמדור מכתבים למערכת של מוסף 'הארץ' "ספרים" מיום 4.9.2002 תחת הכותרת "תלוי על בלימה". ראו גם את עדותה המעניינת של ימימה טשרנוביץ עצמה, שתיארה את שיתוף הפעולה בינה לבין מירה לובה: "החלטנו כי יהיה זה זיווג טוב אם נחלק בינינו את העבודה ואני אתן את הטיפוסים של הילדים שגדלו בארץ ישראל ואילו מירה תיתן את הווי המנטורים וכן טיפוס הילדים הנוודים בדרכים ושעדיין לא הגיעו לארץ ישראל". המסמך שכתבה ימימה נמצא במכון "גנויים" ומצוטט כאן ממאמרה של יעל דר (הנ"ל 2002). אולם נראה לי שתיאור הסופרת "הילידית" כמעט, ימימה טשרנוביץ כניגודה של מירה לובה, הסופרת הגלותית, לא תאם את המציאות. הספר 'יומנים נגזרים', הכולל את יומניה של ימימה טשרנוביץ מן השנים 1919-1936, מגלה כי היא עצמה יכלה לתאר לא רק את חוויותיו של אילן הארץ ישראלי אלא גם האזרחים ברוסייה בשנת 1920. גם את כאב היתמות הכירה ימימה טשרנוביץ, שכן היא גדלה בצד א חולנית ובהיותה כבת שבע עשרה מתו הוריה בזה אחר זה (טשרנוביץ תשס"ד).

לו והכתה אותו. יעקב ברח מבית ברוניסלבה והצטרף לפרטיזנים ובעזרתם חטף את חנה'לה והבריח אותה ליער. אך חנה'לה התגעגעה לחיים הטובים בבית ברוניסלבה וראתה עצמה כנוצריה. חנה'לה מסגירה את סודות הפרטיזנים למרגל גרמני, ספק בכוונה וספק בשוגג, ומאלצת את הקבוצה - הדוחה אותה כעת בשאט נפש - לנוס ולחפש מסתור. יעקב וחנה'לה נותרים לבד ביער והמציאות הקשה הופכת את האחות המפונקת לילדה אמיצה. עם זאת, יחסי האח והאחות מתוחים, בשל טעותה-בגידתה של חנה'לה. הקרח שבלבו של יעקב הפשיר ורגשותיו החמים כלפי אחותו שבו רק לאחר שחנה'לה מכרה את בובתה על מנת להשיג להם מעט לחם.

בינתיים התקדמו הרוסים והגרמנים נסו. במהלך הקרבות יעקב נפצע ורגלו נפגעה. הוא התעלף וכשהתעורר מצא את עצמו במכונית בדרכה לבית החולים ורק מגף אחד אדום של חנה'לה בידו. את יעקב הביאו לבית כנסת יהודי שבו התרכזו היהודים שניצלו. בינתיים החמיר מצב הרגל והיא נותחה. בבית החולים פגש יעקב את דוד, בחור מהבריגדה היהודית, צבר יליד מושבה בגליל העליון. דוד שכנע אותו לעלות לארץ ישראל ולמד אותו על הארץ ועל נופיה. כשהביא את יעקב לקבוצת נוער עולה בדרום איטליה נודע ליעקב שחנה'לה חזרה לברוניסלבה, והוא הבטיח לעצמו לצאת בהזדמנות קרובה לדרך ולחפש אותה. אילן, המתוודע לסיפורו של יעקב מציע לו להצטרף אליו במסעו ולחפש את עקבותיה של חנה'לה שאבדו באיטליה. שני הידידים מתגנבים לאנייה כנוסעים סמויים ולאחר הרפתקאות רבות מוצאים את חנה'לה במנזר, משיבים אותה לחיק היהדות ומפליגים יחד עמה ארצה.

דבריי כאן אטען כי בצד היותו ספר הרפתקאות ישראלי משובח, היה 'שני רעים יצאו לדרך' ספר בעל מטרות חינוכיות מוגדרות.³ **ניתן לשער כי המטרה הראשונה הייתה שינוי סטריאוטיפים ודעות קדומות שרווחו בציבור הארץ ישראלי, שלפיהן הצבר הוא מושלם ואילו "העולה החדש" נופל ממנו, ועליו להשתנות ולהתאים את עצמו לסטנדרטים הארץ ישראליים במנהגים, בלבוש, בתרבות.** כדי לשנות את הסטריאוטיפ של הצבר המיתולוגי המוצלח והמוכשר, שיש לעשות הכל כדי להידמות אליו, בנו המחברות את הדמויות כך שדווקא אילן הצבר מלא בחסרונות ואילו יעקב הוא דמות מופת שיש להידמות אליה.

היום לאחר שעברו למעלה מחמישים שנה מהזמן שבו נכתב הספר נתברר הסבל הנורא שנגרם לעולים החדשים, שדרשו מהם להתכחש לעברם וללבוש זהות חדשה. מסיפורי העולים החדשים עולה כי רובם ביקשו או נאלצו לזנוח את תדמיתם הגלותית ולהידמות מיידית לילידי הארץ. אולם בסיפור שלפנינו, שנכתב עוד לפני קום המדינה,⁴ הופכות המחברות את היוצרות ומגלות לילדי הארץ שיש הרבה מה ללמוד מהילדים שהגיעו מ"שם".

המטרה השנייה הייתה לספר את סיפור השואה באופן מרוכז, כסיפור שסימו הוא טוב, סיום עם תקווה לעתיד, כך שגם ילדים צעירים יוכלו לעכל אותו. לריכוך סיפור השואה הייתה מטרה נוספת: המחברות ניסו לשנות את התדמית השלילית שדבקה בפליטי השואה, כאילו הלכו כצאן לטבח,⁵

3. על המגמה הדידקטית-לאומית של הספר ראו גם: ברוסון תשכ"ו, עמ' 207-214; אופק 1979, עמ' 9-15.

4. בהקדמה לספר כתבו המחברות: "הערה חשובה: הספר נכתב לפני מלחמת השחרור".

5. זהר שביט רואה בספר 'שני רעים יצאו לדרך' את "אחד הספרים הראשונים שלא השתיקו את סיפור השואה וגילו אמפתיה רבה לניצולים" (הג'ל 2003).

ולהביא לכן שילדי הארץ יקבלום בסבר פנים יפות. מיתוס הצבר נכרך גם באתוס שלילת הגלות, שהשפיע על היחס לניצולי השואה וקבע את נחיתותם החברתית, ואולי גם המוסרית, לעומת ילדי הארץ. מטרת הספר הייתה לשנות את ההתנשאות, הפטרונות והניכור כלפי ניצולי השואה. כדי לשנות תדמית זו מתואר יעקב כילד אמיץ שהצטרף לפרטיזנים ולעומתו אילן, הצבר, כדמות עתירת חסרונות. סוגיה אחרונה זו היא מהותית: בשנים האחרונות הרבו לעסוק בתופעה התרבותית המכונה "צבריות", כלומר בתרבות נוער ילידית ארצישראלית אותנטית על כל המשתמע ממנה.⁶ הצבר, הקוצני מבחוץ ומתוק מבפנים, נועד להגשים את המעשה הציוני. אולם מסתבר כי בספרות הטובה, גם אם היא ספרות דידקטית, כמו הספר שלפנינו, דמות הצבר אינה מופיעה כדמות מופת וכמודל לחיקוי, אלא כדמות חיובית ביסודה, שעליה להשתפר, להתעדן, להעמיק, ללמוד ולהיפתח לעולם הרחב.

'שני רעים יצאו לדרך' ו'הוא הלך בשדות'

'שני רעים יצאו לדרך' נכתב פחות או יותר בתקופה שבה נכתב הרומן הראשון של משה שמיר 'הוא הלך בשדות' (ינואר, 1948).⁷ דומה שאילן הוא, בתחומים אחדים, בן דמותו הצעיר של אורי, גיבור 'הוא הלך בשדות'. שניהם צברים "יפי הבלורית והתואר", הנענים במראה החיצוני שלהם, בתכונותיהם ובהתנהגותם לסטריאוטיפ של הצבר. ההבדל ביניהם הוא במקום גידולם: אורי הוא צבר בן קיבוץ ואילו אילן הוא צבר עירוני, תל אביבי.

אילן ואורי שניהם ספורטיביים, והצד הפיסי-הגופני חשוב להם מאד. אילן, בדומה לאורי, הוא טיפוס של מנהיג, אלא שבראשית הסיפור הוא מנהיג שלילי, הסוחף אחריו את כל חבריו לכתה ומסיתם להתעלל במורים ולהציק להם. הוא מעתיק שיעורים ומקדיש את מרבית זמנו למשחקי כדורגל ולעיסוקיו כאוהד מושבע של "הפועל". אילן צעיר מאורי. הוא תלמיד כיתה ח', כבן ארבע עשרה, ואילו אורי סיים את בית הספר החקלאי "כדורי" והוא כבן שמונה עשרה. שניהם, הנער והבחור, חייבים ללמוד במהלך הסיפור להתבגר ולקחת אחריות. באילן ובאורי אין רוע, אך חסרונותיהם רבים. הם עושים טעויות וחייבים להשתנות. אורי ברומן 'הוא הלך בשדות' לא הספיק להתבגר. הוא נהרג בתאונת אימונים ולא ניתנה לו הזדמנות להשתנות, בעוד שאילן אכן משתנה ומתבגר במהלך הסיפור.

חסרונותיו של אילן "הצבר המיתולוגי"

בראשית הסיפור מתברר שאילן אינו מסתדר בחברת המבוגרים, אך הוא אהוב ונערץ על חברת הילדים. אילן הוא מנהיג כריזמטי אך תלמיד גרוע וחבריו מתנדבים לעזור לו להעתיק את שיעורי הבית ומנדבים לשם כך את מחברותיהם. אילן הוא ילד פרוץ ומרדן, שנאלץ לגלות מביתו שבתל-שמואל משום שלא הסתדר שם לא בבית הספר ולא בבית הוריו. עם פתיחת הסיפור הוא גר בתל אביב, במשפחה אומנת,

6. ראו ספרו של אלמוג תשנ"ז, עמ' 17.
7. על החרמת הספר ופרשת פרסומו ראו הלפרין תשס"ב.

בביתה של האלמנה מרת זהבי. המעבר לתל אביב לא שיפר את התנהגותו של אילן וכשם שלא הקשיב למוסר הוריו כך אינו מקשיב למרת זהבי, שאת בתה אילה הוא אוהב להקניט על שהיא "ילדה טובה ירושלים" ועושה כל מה שאומרים לה "המבוגרים".

להלן נתאר כמה מחסרונותיו המרכזיים של אילן:

● **אטימות לזולת בכלל ולפליטי השואה בפרט** – הסיפור נפתח בכך שתלמיד חדש מגיע לכיתה והמחנך מציג אותו: "הוא עולה חדש... זה מקרוב הגיע באוניית המעפילים. יתום מאביו ומאמו ובודד עד מאד". המורה מבקש מילדי הכיתה לקבל אותו בסבר פנים יפות, אך דבריו המרגשים של המורה כלל אינם נוגעים כלל ללבו של אילן, וגורלו של הילד פליט השואה איננו מעניין אותו. הוא כועס: "לכל החרבונות שלי הבוקר, חסר לי רק נאום על ילדי הגולה ועל תפקיד ילדי הארץ בקשר לקליטתם!" (עמ' 11). אילן רואה בתלמיד החדש מטרד ובעיקר מרגיזה אותו העובדה, כי המורה מציגו כגיבור. הוא חושש מכך שהגיבור החדש יתפוס את מקומו בכיתה ורואה בו מתחרה מסוכן: "ודאי ירצה לפקד על כולנו – – – לא ולא אדוני הנכבד – – – מקום הגיבור תפוש כבר בכיתתנו! אני, אילן, השוער בקבוצת הכדורגל – אני אומר לחברי מה ייעשה בכיתה זו" (עמ' 12).

● **פרובינציאליות** – בעיני אילן ישראל היא מרכז העולם. אין הוא מתעניין בתרבויות אחרות, אין הוא מתעניין ב"אחר", בשונה ואין הוא מוכן להודות ביתרונותיו של האחר או בתכונותיו הטובות. דוגמה אופיינית לפרובינציאליות של אילן מספקת האפיזודה שבה הוא ויעקב מתחבאים במכונית קרייזלר השייכת לזוג תיירים יהודיים מאמריקה – מיסיס ומיסטר פניבון – כדי להתגנב לנמל ולעלות בהיחבא על אוניה, כנוסעים סמויים. מיסטר פניבון הוא חובב עתיקות ואילן מוצא מתחת למושב מכוניתו מומיה של חתול. יעקב מסביר לו את חשיבותה של המומיה אך אילן לועג להסבריו. בעוד יעקב מודע לחשיבות העבר ולחשיבות קנייני התרבות של העולם הגדול, אילן מתגלה כנער צר אופקים, ויעקב אומר לו: "אין לך כל חוש להיסטוריה. כדור-הרגל שלך דחק לקרן זזית את הרגש והיחס לתולדות התרבות!" (עמ' 132).

אילן משווה תמיד בין המקומות שאליהם הוא מגיע במהלך מסעם לבין ארץ ישראל, ו"הלוקל פטריויטיזם" שהוא לוקה בו גורם לכך שהוא מודד כל מקום וכל תופעה בקנה המידה המקומי, מבלי שיהיה מוכן להודות ביתרונותיהם של מקומות אחרים. יעקב מסביר לו כי יש ללמוד מן המקומות שבהם הם מבקרים, אך אילן אינו רוצה להכיר את העולם והתבוננותו במקומות ובתופעות היא שטחית וצרת אופקים. בביקורם בנאפולי הוא טוען ש"אין מה ללמוד, ניאפולי כמוה כחיפה לכל דבר" (עמ' 156), ובעיניו לחיפה יש יתרון על נאפולי.

● **חשיבה בסטריאוטיפים, חוצפה וחוסר נימוס** – כאשר מגיע אילן לרומא הוא מטייל ברחוב ראשי ולאחר זמן קצר פוסק: "איטליה איננה כגן ה' כאשר יגמרו עליה את ההלל, ואין היא נושאת חן בעיני". הוא מדבר **בקול רם**, כי איש ברחוב האיטלקי אינו מבין עברית (**חוצפה צברית!**) ומודיע בפסקנות כי אינו מרוצה מהגברים עם העניבות, מבתי הקפה המפוארים ומהנשים בעלות הבגדים המפוארים. בעיני הצבר התל אביבי תושבי רומא בטלנים כולם. אמנם גם בתל אביב מטיילים האנשים, מודה אילן, אולם אלה אנשים "שעבדו קשה כל היום"... "יפים מכנסי החקי הקצרים לבחורינו מיוזעי הפנים מבגדי יום טוב אשר לחובקי ידיים אלה למשל" (עמ' 157), מכריז אילן ומצביע **בחוסר נימוס** על שני גברים הנראים כאילו יצאו

מחלון הראווה. ניכר כי אילן חונך על ערכי תנועת העבודה והתרבות הצברית והפנים אותם. כל מה שאינו מתאים לערכים אלה – נפסל מיד.

● **גאווה מופרזת על היותו "צבר"** – יעקב מספר לאילן כיצד נפגע ברגלו בזמן המלחמה. כשמצב הרגל החמיר היא נותחה בבית חולים צבאי. כאמור, בבית החולים פגש את דוד, צבר "שחום ומצטחק", שהיה פצוע קל ונתן מדמו ליעקב. לאחר שתרום לו מדמו אמר לו: "עכשיו אתה בעצמך צבר למחצה, שכן דם צברי זורם בעורקיך, חכה, חכה, עוד יסערי־געש בקרבך, יעורר וילהיב כל רמ"ח אבריך". תגובתו של אילן היא תגובה של גאווה ריקה וחסרת בסיס: "הי, הי אנחנו הצברים", הצטחק אילן בנימת גאווה".

בצד חסרונותיו אלה ניתן למנות כמה תכונות חיוביות שבהן "ציידו" המחברות את "הצבר המיתולוגי". אילן דוגל בפשטות הלבוש והמנהגים ושונא את הבטלה והריקנות; אין בו רוע, הוא חזק, אמיץ, מוכן ללמוד מטעויותיו ולהשתנות.

יתרונותיו של יעקב, העולה הגלותי

מול אילן ניצבת דמותו של יעקב, בן גילו של אילן, עולה חדש וניצל שואה. אנו שומעים על קורותיו בין גיל שמונה לגיל ארבע עשרה, כשהוא בכיתה ח'. בשנים אלה עברו על יעקב אירועים קשים וטרגיים שאותם שרד ונשאר מלא תקווה ואופטימיות. סיפורו הוא סיפור אופטימי של סבל, של הצלה, של נס, של התגברות על מכשולים כנגד כל הסיכויים. יעקב הוא דמות מופתית ותכונותיו חיוביות כולן. תחילה הוא נראה בעיני אילן הצבר מלא חסרונות כרימון: הוא "גלותי" במראהו ובלבושו, הוא צולע, חלש, אינו אוהב קרבות ומאבקים, תלמיד טוב ושקדן. אך חסרונות אלה מתבררים כולם כחיוביים: מתברר שהמראה הגלותי של נער חלש ועלוב נפש הוא מראה מטעה. בגדיו הגדולים ממידתו אולי מעוררים גיחוך, אולם פניו המביעים מרדנות מגלים את רוחו העשויה לבלי חת. כאשר אילן מלגלג עליו יעקב נועץ בו מבט תוקפני ואינו מוריד ממנו את עיניו. אילן הוא זה "שמממץ ראשון", מוריד את עיניו ו"מתבייש במקצת". במפגשו הראשון עם הכיתה מבקש ממנו המורה בחוסר טקט מוחלט, שיספר לילדים על כל אשר עבר עליו בתקופת השואה, אך יעקב קורא בקול פסקני "אינני רוצה". יעקב אוהב את ארץ ישראל, אך הוא גם איש העולם הגדול. הוא יודע שפות, סקרן, אוהב ללמוד ואוהב להכיר תרבויות שונות. בעיקר מבליט הסיפור את העובדה שהוא מוכן לקבל את השונה והזר בסבלנות ובאהבה.

כשאילן ויעקב שוהים באיטליה ועוברים לטריטוריה חדשה, שאינה ארץ ישראל, מתבררת המוגבלות של אילן ומתבלטים הכישורים של יעקב. לאילן קשה להסתדר בארץ הזרה, שאינו יודע את שפתה, ואילו יעקב יודע לומר משפטים אחדים באיטלקית, גם מפני ששהה זמן מה באיטליה, גם משום שיש לו חוש לשפות וגם משום שבדרך נדודיו סיגל לו כשרון לרכוש משפטים הכרחיים ביותר שיוכלו לעזור לו בכל מקום. חולשת הגוף של יעקב, נכותו, נגרמה כתוצאה ממעשה הגבורה שלו כשנלחם בגרמנים. מלבד זה מדגיש הסיפור את כוחו הנפשי־יעקב עצמאי בדעותיו, בעל עקרונות, אינו מקבל את סמכותו של אילן ואינו הולך עם הזרם בניגוד לעקרונותיו. עם זאת הוא מתגלה כחבר טוב ואינו מלשין על אילן. יעקב נושא על גבו את "מערכת האירועים" בסיפור, את הדרמה. הביוגרפיה שלו היא רבת תהפוכות,

קשה ומרתקת. לעומת זאת הביוגרפיה של אילן שגרתית למדי ואינה יכולה לפרנס סיפור הרפתקאות. חשיבותו של אילן היא בייצוגו את כל ה"אילנים", הרי הם הצברים, הילדים הארץ ישראליים של שנות החמישים. אל "אילנים" אלה מופנה הסיפור, כדי לשפר את הצבר, לחנכו, ליטול ממנו את עוקציו, לשמור על תכונותיו הטובות, ולחבב עליו את חבריו העולים החדשים, פליטי השואה שזה מקרוב באו.

המפגש בין אילן ליעקב: איזהו גיבור?

השמות "אילן" ו"יעקב" מעידים על השוני בין שני הרעים. "אילן" הוא שם ארץ ישראלי, המרמז על החיבור לקרקע, על הטבע הישראלי. "יעקב" – שם מקראי מכובד. יעקב מכונה בפי דודו בשם "יאנק", שם המדגיש את התדמית הגלותית שלו.

תחילה מוצגים אילן ויעקב כניגודים: צבר מול "גלתי", עולה חדש מול ותיק, חזק מול חלש, תלמיד רע מול תלמיד טוב. המפגשים הראשונים ביניהם עומדים בסימן העלבון והמאבק. בואו של יעקב ערער את שיווי המשקל בכיתה ומנהיגותו הבלעדית של אילן הומרה במנהיגות כפולה. יעקב הכניס אל הכיתה אווירה של לימודים: "שוב מצאו התלמידים עניין בלימודים וה'אופנה' לא להכין את השיעורים ולא לשתף פעולה עם המורים בשעת הלימודים, עברה ובטלה מן העולם." הניצחון הראשון של יעקב היה בכך שהכה את אילן במגרשו הוא, בידעת הארץ ובהכרת אתריה. אילן, יליד הארץ, נשאל היכן נמצא מבצר אנטיפטרוס וענה שהוא בקיסריה, וזאת משום שסבר שכל המבצרים הרומיים נמצאים בסביבה זו. דווקא יעקב, שזה עתה עלה ארצה, ידע לומר שהמבצר נמצא בסביבת ראש העין. מצד שני יעקב לא התפאר בידעותיו ולא "התחנף" למורים. גם כשאילן עשה מעשה תעלולים (סנוור את עיני המורה במראה) ויעקב הוא שנחשד במעשה הוא לא הלשין על אילן. הנורמות החדשות שקבע יעקב בכיתה עוררו את חמתו של אילן והוא ביקש להראות לו שאם לא בלימודים, אזי "בבוקס" יש לו עליונות עליו. ברגע האחרון, כשהתבונן בגופו החלוש של יעקב פלט אילן משפט מעליב: "עם בר נש שכמוך לא כדאי להטריח את הידים" (עמ' 26). המשפט פגע מאד ביעקב אולם גם אילן היה מוטרד. נצחונו היה רק לכאורה. סמכותו נשברה וכמה מידידיו עברו לצד יעקב. במהלך ויכוח ביניהם הכה אילן את יעקב, אך זה לא השיב לו כגמולו אלא ענה לו באותה מטבע: "עם בר נש שכמוך לא כדאי להטריח את הידיים" (עמ' 30). יעקב מתנהג בצורה בוגרת, בצורה שאינה מאפשרת לתייקו בקלות כפחדן עלוב, או כמלשין וחנפן. הילדים בכיתה מתפלגים לשתי קבוצות: קבוצת אילן שהסמל שלה הוא האות כ (כוח), וקבוצתו של יעקב שהסמל שלה הוא מ (מוח).

נקודת המפנה ביחסים בין הילדים מתרחשת כשמסתבר שיעקב מקנא באילן ומנסה להידמות אליו בכוחו. אילן הרואה את יעקב בחולשתו אינו מנצל את יתרון כוחו והוא חש לעזור לחברו. כל אחד מהם מבין שאינו מושלם ושלחברו יש תכונות חשובות החסרות לו. אילן חושב שמוח טוב מכוח ואילו יעקב אומר לו במרירות שהוא טועה: "את כל שכלי וכל אשר לי הייתי נותן בעד הכוח" (עמ' 34). מעתה תם עידן המריבות והיריבות, ההקנטות והעלבונות. יעקב ואילן הופכים לחברים. בראשית הסיפור ברור שיעקב הוא החריג, השונה, והוא צריך להידמות לאילן הצבר וללמוד ממנו. אולם בפועל כמעט לכל אורך הסיפור אילן הוא זה שלומד מיעקב.

מה לומד אילן מיעקב? הצד הדידקטי של הספר

המפנה ביחסים שבין אילן ליעקב מוליד את החלטתו של אילן להצטרף לחברו למסע ולחפש יחד אתו את אחותו האבודה. הוא רוצה לעזור לחברו אולם מודה שיש בכך גם יצר הרפתקנות. "אתה שעברת וראית עולם ומלואו יקשה ממך להבין זאת" (עמ' 85), אומר אילן. הוא מודה שכנער שגדל בארץ קטנטנה הוא "רוצה לראות משהו מן העולם הגדול." עם זאת הוא מוסיף ברוח הפטריוטיזם של התקופה: "לא אמיר את הירקון שלנו במפלי ניאגרה, ואת הרי הגליל שלנו בהרי הימליה..." (שם). עד מהרה נוסף לרצון לצאת ולראות את העולם הגדול גם מניע ערכי-לאומי. אילן מרגיש לראשונה בחייו שהוא חלק בלתי נפרד מן העם היהודי. הוא שומע על הסבל שעבר על יהודי הגולה בתקופת השואה ומבין כי חייו שלו היו חיים מוגנים וכי סבלם לא היה סבלו. על כן הוא רוצה לתרום את חלקו למאמץ הלאומי ולעזור להחזיר את חנה'לה האבודה לחיק אחיה ולחיק העם היהודי. יצר ההרפתקאות שבו ניחן אילן הוא חיובי לפי ערכי הספר, אולם המחברות רותמות אותו למטרה בעלת תועלת. לא מסע לשם מסע, לא מסע אך ורק לקליטת חוויות חושיות או אפילו חוויות רוחניות, אלא מסע למען מטרה נעלה.

אך השינוי הגדול שמחברות הספר חותרות אליו בנוגע לאישיותו של אילן הוא **בתחום הרגשי, בתחום האמפתיה לזולת ובעיקר לילדים ניצולי השואה**. אילן שהתייחס באדישות לכאבו של יעקב, בשעה שהמורה הציג אותו לפני הכיתה, שינה את יחסו כאשר יעקב סיפר לו את סיפורו בפרטים וישיבה טן-דן. דמעותיו של אילן החלו לזלוג וכדי להסוות את התרגשותו מחה "הצבר הקשוח" את עיניו בשרוולו ואמר: "כנראה יש לי נזלת..." (עמ' 39). אילן תפש שעד כה היו חייו פשוטים, מוגנים ואולי אפילו משעממים לעומת אלה של יעקב. סבלו של אילן, המתבגר בארץ ישראל בשנות הארבעים, היה סבל מדומה. היחסים הקשים עם הוריו, עם אחיותיו ומוריו, הסבל במירכאות בבית זהבי, המשפחה האומנת, כל אלה מתגמדים לעומת הסבל שעבר יעקב, והוא לומד להתבונן בהם בראייה חדשה.

אילן התאונן תמיד על כך שמנסים להאכיל אותו אוכל בריא כמו גזר ותרד; והנה לפניו ניצב ילד שידע רעב אמיתי, תלאות וייסורים. כשיעקב שואל אותו אם ספג מכות מימיו הוא עונה לו בנימה של בעל ניסיון, כי קיבל מכות גונות מאביו ולעתים גם מאמו. גם כאן מבהיר לו יעקב, כי המכות "החינוכיות" שקיבל אילן מהוריו אינן דומות למכות האכזריות שספג הוא עצמו מהגויה ברוניסלבה שהתעללה בו. אילן חש את ההבדל בין חייו לבין חיי הסבל שעבר חברו: "בפעם הראשונה נפקחו עיניו לראות את החיים במערומיהם. רק עתה נוכח לדעת עד כמה תחוררנה הדאגות והטרדות שלו לעומת דאגותיו של יעקב, אשר אבד לו הכל, והיחידה אשר נותרה לראותו הקטנה שבויה בין הגויים אי-שם בעולם הגדול."

שינוי חשוב נוסף שעובר אילן הוא היפתחותו להנאת הלמידה ולהכרת תרבויות שונות. כאשר ישב אילן מרותק לסיפורו של יעקב שכח בפעם הראשונה בחייו ללכת לאימון ב"הפועל" ולמד לסיפור חיים יכול להיות מעניין יותר אפילו מאימון ספורט. סיפורו של יעקב השפיע עליו גם ביחסו ללימודים. בפעם הראשונה בחייו הכין אילן שיעורים "מבלי שיתן לעצמו דין וחשבון על השינוי שחל בו" (עמ' 73). למחרת הוא נקרא ללוח והודיע לחבריו שאין צורך לחוש לו את התשובות. דרך תכנון המסע לאיטליה נפגש אילן עם אנשים שונים ולומד על עולם המחקר והמדע, וכך הוא עסוק בדברים שאינם קשורים ישירות לעולמו

הצר. בדרכו לברר כמה עולה כרטיס לאנייה, פוגש אילן ב"יקה" מצחיק, שעד מהרה מתגלה כפרופסור חשוב, בעל אוסף של ציפורים ופוחלצים. בביתו הוא למד על ציפורים, על חייהן וטיבן יותר מאשר למד אי פעם בשיעורי הטבע.

הכוח, האומץ והיוזמה של אילן זוכים להערכה ואילן לומד לנתבם לכיוונים חיוביים. בזמן שיעקב ואילן מתחבאים כנוסעים סמויים באוניה, מתקרבת אליהם ספינת מעפילים וילדה קטנה נופלת ממנה למים ועומדת לטבוע. אילן אינו יכול לעמוד מנגד כשהוא רואה את הילדה שנפלה ויוצא ממחבואו, למרות שברור לו שבכך יגיע הקץ על הסתתרותם באוניה. הוא שוחה באומץ ובמיומנות בים הסוער ומציל את הילדה.

מצד שני לומד אילן שיוזמה והעזה אינם מספיקים ועליו ללמוד את מידת הסבלנות. הביקורת המוטחת כנגד אילן הצבר היא על שיטת ה"סמוך", שהוא דוגל בה. שיטה ישראלית שאפיינה את הצבר ועיקרה נקיטת פעולה ספונטנית, אמיצה, אך ללא תכנון מוקדם וללא התחשבות בגורמים שונים. שיטת ה"סמוך" של אילן באה לידי ביטוי בחוסר סבלנותו לדרך השקולה והאיטית, שבה מתכנן יעקב את החזרתה של חנה'לה. אילן בטוח כי ניתן לקצר דרך זו ולהחזירה לארץ ללא שהיות. חנה'לה נמצאת במנזר, ואילן אינו מבין את הצורך בתוכנית המפורטת שמתכנן יעקב, כיצד לרכוש את לב אם המנזר, כיצד לפגוש את חנה'לה, כיצד לעשות דברים לאט ובהדרגה. הוא מחליט להתגנב למנזר שבו נמצאת חנה'לה מבלי שיש לו תוכנית פעולה. "לא היה לו כל מושג כיצד ייכנס פנימה בכדי לחטוף את חנה'לה, אבל סמך על הרגלו שב'סמוך על אילן', כי יפעל כמפתח קסמים ויפתח לפניו את כל השערים." אולם הוא לא מצליח ורצונו לפעול מיידיית ולהתפרסם מתבדה. הוא כבר דמיין את תמונתו הנדפסת בעיתונים בלוויית הכותרת: "נער גיבור מישראל מציל ילדה יהודיה מציפורני הנצרות", אולם הנזירות המגלות אותו ובורחות. הן רואות בו שד שפרץ את הגדרות ונכנס למנזר והוא נאלץ להימלט על נפשו: "אכן היה זה כישלון, ו'סמוך על אילן', הורע מזלו הפעם" (עמ' 208).

המסע לאיטליה נועד להרחיב את מבטו של הנער הארץ ישראלי וללמדו להיות איש העולם הגדול ולא "יליד" פרובינציאלי. בהיותם באיטליה מתבונן אילן בקמע עם ראש אישה שלו קווים רומיים וקובע: "עבודות בצלאל שלנו יפות יותר!" (עמ' 158). יעקב טוען ששיפוטו לקוי: לאיטלקים מסורת של דורות ויש יופי רב בעבודותיהם. הוא משייך את אילן ל"אנשי אצלנו", אותם תיירים שעל כל מה שיראו להם הם מגיבים: "אבל אצלנו...". לכל מקום סגולות מיוחדות, מלמדו יעקב, ויש לנהוג בנימוס בארץ זרה: לא להתרברב, לא להעליב את אנשי המקום, שכן כל עם אוהב את מולדתו. לחיזוק טענתו מספר יעקב לאילן על ילדה ארץ ישראלית שנסעה למפלי הניאגרה שבארצות הברית, וטענה שהם אמנם יפים – אך הירקון שלנו יפה יותר. גם ליעקב יקרים נופי הארץ ולמרות זאת הוא אינו עוצם עיניו מראות את מעשי הבריאה הנהדרים בעולם.

המסע לאיטליה הוא גם מסע התבגרות עבור אילן, הלומד להימנע מחשיבה סטריאוטיפית ומהדבקות תוויות. אילן שהיה קשור אך ורק לחבריו לכיתה, בני גילו ודמותו, מגלה כי יש גם ילדים אחרים, טובים לא פחות ממנו ומבני חברותו, שמנהגיהם שונים ותרבותם שונה. את הילדים "האחרים" מסמל ג'חש – הנער שעוזר להם להתגנב לאוניה כנוסעים סמויים. אברהם, המכונה ג'חש (עייר), הוא בן

למשפחה מרובת ילדים, שמוצאה מחלב שבסוריה. ג'חש נראה כנער ריקני, "פרח טיילת" בלשון הסיפור, תדמיתו זו נבנית באמצעות לבושו ומנהגיו: הוא מורח בריליאנטין על שערו ומחזיק ביד שקיק גרעינים שאת קליפותיהם הוא יורק. כשהוא הולך לבית הקולנוע הוא מתואר כך: "חולצת פסים, דג מלוח [עניבה], מטפחת צבעונית הציצה מכיסו השמאלית ומכנסיו היו מגוהצים בקמט באמצע" (עמ' 99). השוני בין הלבוש הפשוט של הצברים ללבוש הגנדרני של ג'חש גורם לאילן לראות בו נער פוחז וריקני. אולם ג'חש מתגלה כחבר נאמן, אמיץ וטוב לב, ואילן מבין כי נחפו לחרוץ עליו דעה שלילית.

במהלך מסעם מלמד יעקב את אילן איך לראות את העולם. אילן מתבונן בחלון ראוה של חנות איטלקית שופעת תכשיטי זהב ומסיק מכך כי כל מה שנכתב בעיתונות על "איטליה המסכנה" שהתרוששה לאחר מלחמת העולם השנייה – אינו נכון. מאוחר יותר הוא מטייל בלילה בשכונה ענייה של נאפולי ומכיר את צידה האחר של איטליה – את אזורי העוני שלה. כך לומד אילן, בעזרתו של יעקב, שאין למהר להוציא משפט.

גם דמויות אחרות משתנות במהלך הסיפור ומגלות לאילן, ועמו גם לקורא, כי מיהרו לשפוט אותן. מיסטר פניבון, התייר האמריקאי הנלעג מתגלה כאדם מצוין; גם ה"יקה", מי שהיה פרופסור מפורסם בגרמניה, ברח מהגרמנים והצליח להציל חלק מאוסף הציפורים ופוחלצי הציפורים הגדול שהיה לו, נראה תחילה מגוחך בלשונו העברית הנלעגת ובמבטא היקי המודגש. אך גם הוא מתגלה בהמשך לא רק כמפוזר ומצחיק, אלא כאיש חכם וטוב לב, שעוזר לאילן וליעקב.⁸ גם כאן נשבר הסטריאוטיפ של הצבר, שהעברית שבפיו היא עברית נכונה והמבטא שלו הוא המבטא שיש לאמצו.

'שני רעים יצאו לדרך' ומעשיית סינדרלה

בנוסף לתשתית של סיפור מסע, מסע שהוא גם מסע במרחב וגם מסע התבגרות שבנפש, מזינה את הסיפור "תבנית עומק" של מעשיית סינדרלה. אלא שדמותה של סינדרלה התפצלה בסיפור זה בין האח לאחות: יעקב הוא **סינדרלה המסכנה** ואילו חנה'לה היא **סינדרלה הנסיכה**. הגויה ברוניסלבה שבביתה שוהים יעקב וחנה'לה היא בת דמותה של האם החורגת. "האם החורגת" משכנת את יעקב במחסן עם העכברים, הוא ישן על שק תבן ועובד בכל עבודה קשה, מקושש עצים ביער וגורף שלג. אם לא מילא את מבוקשה של ברוניסלבה, "האם החורגת", הוא זוכה למנת לחם זעומה ומנת גידופים גדושה. ברוניסלבה מכונה גם "מכשפה" ובכך מעצים הסיפור את הצד האגדי-מפלצתי שלה. לעומת זאת ביחסה לחנה'לה ברוניסלבה היא האם הטובה. לאחר שנודע לברוניסלבה על מות ההורים בגטו היא דורשת שיעקב ימסור לידיה את חנה'לה לצמיתות והיא תאמץ אותה. היא הופכת את חנה'לה (המכונה בפיה חנקה) לנסיכה. היא מפנקת אותה, מאכילה אותה במאכלים טובים, תופרת לה בגדים יפים, רוחצת אותה וסורקת את צמותיה הזהובות. בחג המולד לבושה חנה'לה שמלה לבנה וסרט לבן בראשה ונראית כנסיכה יפהפייה. יעקב

8. על לגלוג הצברים כלפי היקים כתב עוז אלמוג. לדעת אלמוג הצברים נטפלו במיוחד לסגנון היקי ולגיטונים היקים משום שראו מנותקים מהווי ארץ ישראל: "המרחק בין היקה ובין הצבר היה כמרחק בין המקטורן המהודו, המטוזה והבורגני ובין מכנסי החאקי המרושלים והגופיה המטונפת והפתוחה של בן הארץ" (אלמוג תשנ"ז, עמ' 185).

מתבונן בה מתלבשת בבגדי החג הנסיכיים מבעד לחור המנועול. היא אוכלת מאכלי חג בעוד שהיא אוכלת לחם צר ומים לחץ. גם הפרטיזנים שחטפו את חנה'לה לבקשת אחיה מכנים אותה "נסיכה", אולם בפיהם זהו כינוי של גלגול ובוז. התואר "נסיכה", שהיה תואר שלילי אצל הפרטיזנים נתפס בשלילה גם על רקע הנורמות של הקוראים, שהתחנכו על ברכי ערכי תנועת העבודה בישראל של שנות הארבעים והחמישים. חנה'לה לומדת בדרך הקשה שעליה להשתנות, להפסיק להתפנק, להתבגר ולהיות אדם מועיל בחברה. הקשר למעשיית סינדרלה מובלט בעיקר בעזרת המגפיים האדומים של חנה'לה. המגפיים מחליפים את נעלי הזכוכית של סינדרלה, וכשם שסינדרלה איבדה אחת מהן כך גם חנה'לה מאבדת בדרך את אחד ממגפיה האדומים. מגף זה נותר בידי יעקב הפצוע לאחר שהופרד מאחותו. ב'שני רעים יצאו לדרך', כמו בסיפור סינדרלה, משמשת הנעל (או המגף) סימן הכר לנערה או לילדה האבודה. חנה'לה נשאר עם מגף אחד, ויעקב מחזיק במגף השני לשניהם חשוב המגף כסימן הכר משפחתי, והם נצמדים אליו כלפריט אחד ויחיד, המקשר ביניהם. בעזרת המגף מוצא יעקב את חנה'לה ומוכיח כי היא אחותו האובדת. **כך משמש יעקב לא רק בתפקיד סינדרלה המשרתת המנוצלת, אלא גם בתפקיד הנסיך הגואל את הנסיכה בעזרת הנעל/המגף.**

כמו סינדרלה כך גם חנה'לה לובשת ופושטת תחפושות. היא נולדה כחנה'לה דושינסקי היהודיה והפכה לחנקה קוסובסקה הנוצרית. עתה היא צריכה להשיל את מסכת הנוצריה מרצונה, ולהפוך שוב ליהודיה. בסיום הסיפור היא דבקה שוב בזהותה היהודית והאהבה לאחיה מנצחת.

אילן ויעקב – ניגודים שאינם ניגודים:

בסיום הספר מתברר כי הניגודים בין אילן ליעקב אינם כה חדים. אלה הם ניגודים רק לכאורה. אילן אינו טיפש ויעקב אינו חלש. אילן אינו "הצבר המיתולוגי" והוא מתקרב ליעקב ולומד ממנו, ואילו יעקב אינו העולה הגלותי הסטריאוטיפי, והוא מתקרב לאילן ומבקש להידמות לו בכוחו הפיסי וביכולת הביצוע שלו. המפגש תורם לשניהם: אילן מתבגר והדבר מתבטא בעיצוב אישיותו ההופכת חיובית יותר, מעמיקה, אמפטיית ומורכבת. הוא למד לתת כבוד לערכי העבר ולהבין את חשיבותם של הסבלנות והסובלנות. יעקב נעזר באילן כדי להיקלט בארץ, מגשים את חלומם למצוא את אחותו האובדת ורוכש ידיד אמת.

הדיקטיות של הספר: האם זאת ספרות מגויסת?

כאמור, נוסף להיותו ספר הרפתקאות משובח, יש ב'שני רעים יצאו לדרך' צד דידיקטי בולט. הספר מתכוון לחנך את הדור הצעיר לערכים הקשורים לתנועת העבודה וערכים אנושיים-אוניברסליים: פשטות, עזרה לזולת, חיים בעלי משמעות, עוצמה נפשית, חברות טובה.

הדמות היחידה הנותרת קריקטורית ונלעגת בסיפור היא מיסיס פניבון, התיירת האמריקאית, המגלמת את כל מה שארץ ישראל הסוציאליסטית חינכה את הנוער לסלוד ממנו. מיסיס פניבון מתוארת כאישה ריקנית, העסוקה אך ורק בטיפוח יופייה, בקניית בגדים ונעליים ובישיבה בבתי קפה.

בתוך מכונית הקרייזלר של זוג התיירים האמריקאיים גילה אילן "מכון יופי בזעיר-אנפין ובו צנצנות קרמים, פוך, לכה לציפורניים ושפתונים שונים - - -". תיאור זה, שסביר להניח כי לא היה מושך תשומת לב מיוחדת של הקוראים הצעירים בימינו, היה מגוחך ומוזר כאחד בעיני הקוראים הצעירים בשנות החמישים.

הספר חדור רוח לאומית-פטריוטית, אך האם ניתן לומר שיסודות אלה ניתנים בהגזמה והרוח הלאומית לובשת צורה של אינדוקטרינציה, הפוגמת בסיפור, כפי שסברו מבקרים אחדים? לכאורה נראה שיש מקומות אחדים בסיפור שבהם נואם אילן נאומים פטריוטיים ארכניים ומליציים יתר על המידה. אולם במבט שני, נראה כי המחברות עצמן מלגלות על אילן. דוגמה בולטת לכך היא נאומו הציוני של אילן, המדבר אל עצמו מול פסלו של חייל רומי שהשתמר בפומפיי ואומר: "אכן, אתם הרומאים, בשעה שהחרבתם את ארצנו והגליתם את עמנו, התפארתם בלבכם כי הבאתם כליה על עם ישראל. אבל עם ישראל חי! רבות עברו עלינו, ידענו אלפיים שנות נדודים בארצות נכר, וחיינו לא היו חיים, אבל קיינו ליום יבוא, יום גאולה ופדות. אסירי תקווה היינו ולא שכחנו את ירושלים. [- - -] חשכו עיניך קצין רומי גא משתחף, מראות את ארצנו העולה כפורחת, ונקצצה ידך, כי שם רשעים ירקב" (עמ' 178-179). לאחר נאומו הוקל לאילן ו"הוא עבר על פני החיל, כשבת-צחוק של בוז מרחפת על פניו, לא כשבוי-חופשי מתהלך הוא, יליד ארץ-ישראל" (עמ' 179). זהו ללא ספק נאום ציוני-פטריוטי כשר למהדרין אך גם מגוחך. המחברות מרככות את הנאום ונועצות סיכה קטנה ב"בלון" של אילן, כשהן מתארות כיצד הוא נרדם באמצע דבריו המרגשים. בשעה שישן, יעקב ומריו, חברם האיטלקי, פעלו ועשו במלאכה: הם, ולא אילן, הצליחו לשלוח מכתב למיסטר פניבון ולעניין אותו בעתיקות שמצא מריו, וכך להשיג כסף להמשך המסע ולפדיונה של חנה'לה.

אין ספק כי הסיפור מבקש לחנך את הנוער לאהבת הארץ, אך מאמציו העיקריים מוקדשים לניסיון לעדן את הצבר הישראלי ולחנכו להיות אדם טוב יותר. הספר יוצא כנגד מיתוס הצבר הגיבור ומראה כי יש מיני גבורה שונים וכי הגבורה האמיתית נובעת בראש ובראשונה מנפש אמיצה, מדבקות בערכים, מתבונה ומתכונן; כל אלה חשובים יותר מן הכוח הפיסי.

סוד קסמו של הספר

כאמור, 'שני רעים יצאו לדרך' היה אחד מהספרים האהובים עלי בילדותי, וכילדים ארץ ישראלים רבים קראתי אותו שוב ושוב. ילד אינו שואל את עצמו מדוע הוא אוהב ספר זה או אחר, אולם ממרחק השנים נראה כי הספר דיבר אל ילדי הארץ בגלל סיבות אחדות: היה זה ספר שעסק בנו, בילדים הישראליים, הצברים הגאים. הוא מנה את חסרונות הצבר אחד לאחד אך גם הראה את הדרך לתקנם.

החברות הטובה בין אילן ויעקב, הנאמנות של יעקב לאחותו, ההצצה וגילוי טפח מהשואה, נושא שהיה טאבו בארץ בשנים אלה, הצחוק הטוב על משובת אילן וחבריו בבית הספר וחוצפתו כלפי הורים ומורים - כל אלו הילכו קסם על ילדי הארץ. ניתן היה, ברוח תנועת העבודה של ימינו, להניח כי ארץ ישראל "הצנע לכת", ללגלג בכל לב על מיסיס פניבון הגנדרנית והקניינית הבלתי נלאית, שעולמה השטחי

סובב אך ורק סביב סוגיית טיפוחה החיצוני. אך נראה שבראש ובראשונה קיבלו הילדים את 'שני רעים יצאו לדרך' כספר הרפתקאות משובח, וקסמה להם האפשרות להתרווח על הספה בחדרם המוגן ולהצטרף שוב ושוב אל שני הרעים במסעם. הם יכלו לחוות מן הצד את כל האירועים שעברו על שני הרעים, להגיב בהתרגשות, במתח, בעצב ובצחוק ולהיאנח אנחת רווחה כשהספר הגיע לסיומו הטוב.

ביבליוגרפיה

- אלמוג, עוז, תשנ"ז. **הצבר – דיוקן** (ספרית אפקים; 195). הוצאת עם עובד.
ברגסון, גרשון, תשכ"ו. "ימימה טשרנוביץ אבידר". **שלושה דורות בספרות הילדים עברית**. הוצאת יסוד.
אופק, אוריאל, 1979. "בעקבות הרעים ובמעגלי הסתרים הביתה". **ספרות ילדים ונוער**. כרך ו'. חוברת ב'. עמ' 9-15.
דר, יעל, 2002. "מי עיבד את מי?". **הארץ**. מוסף "ספרים" (24.7). עמ' 14.
הלפרין, חגית, תשס"ב. "ספרות, ביוגרפיה ופוליטיקה: החרם על 'הוא הלך בשדות' והשתקפותו בעל סוסו בשבת". **סדן**. כרך ה'. בעריכת חנה נה ויעודד מנדה-לוי, אוניברסיטת תל אביב, עמ' 378-401.
טשרנוביץ [אבידר], ימימה, תשס"ד. **יומנים גנוזים מן השנים 1919-1936**. הביאה לדפוס, העירה והאירה: רמה זוטא. הוצאת מרכז ימימה לספרות ילדים ונוער במכללת בית ברל ודביר, בית הוצאה לאור.
שביט, זהר, 2003. "לא אותה סופרת, לא אותה אדרת". **הארץ**. מוסף "תרבות וספרות" (3.10). עמ' 14.